

Tautosakos darbai 64, 2022, p. 181–188
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.22.64.09>

Ko bijota sovietmečiu: kasdienių baimių raiška miesto sakmėse ir ganduose

RADVILĖ RACĖNAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
radvile.racenaite@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7352-9579>

Александра Архипова, Анна Кирзюк. *Опасные советские вещи. Городские легенды и страхи в СССР*, (сер. *Культура повседневности*), Москва: Новое литературное обозрение, 2020, 536 p.

Knygą „Pavojingi sovietiniai daiktai. Miesto sakmės ir baimės SSRS“ parašė dvi autorės maskvietės folkloristės ir antropologės Aleksandra Archipova ir Ana Kirziuk. Ją aptarti norėtuši pradėti nuo asmeninių, bet neabejotinai su bendru kontekstu ir pagrindine knygos tema – baimių užvaldytos sovietmečio visuomenės problematika – susijusių pamąstymų.

Šią knygą įsigijau 2021-ųjų rudenį, dar prieš prasidedant karui Ukrainoje, o perskaičiusi nusprendžiau, kad ją verta pristatyti lietuvių auditorijai. Kilus karui, žinoma, pasiryžimas susvyravo. Pamačius, kaip atrodo militaristinis rašizmo veidas, viso to, kas susiję su Rusija, asmeninio atmetimo bangos ritosi plačiai. Kurį laiką buvo atgrasu net skaityti informacinius tekstus, tuo labiau įsigilinti reikalaujančias didesnės apimties knygas rusų kalba. Karo sukeltas šokas kuriam laikui užgožė ir išblukino leidinio paliktus įspūdžius. Vis dėlto vasarą prie knygos sugrįžau, ieškodama pastraipos citatai. Ir vėl iš naujo perskaičiau tarsi naujomis akimis: tekstas pasirodė be galo aktualus dabartiniais laikais, nes be ypatingų pastangų išryškėjo paralelės tarp sovietmečio baimių ir nūdienos tikslingo bauginimo atmosferos Rusijoje.

Knygą pirkau elektroniniu formatu. Įsigyti „tikros“ popierinės nenorėjau, viena vertus, dėl begalės niekam nereikalingų biurokratinių rūpesčių, kai malonumas gauti reikiamą ir įdomų leidinį virsta vos įveikiama išmuitinimo kebekne ir papildomomis išlaidomis. Kita vertus, dar šiek tiek anksčiau iš kitos, nedidelės, rusiškos leidyklos pirkau folkloristikos knygelę. Susirašinėjant leidyklos atstovė, sužinojusi, kad esu iš Lietuvos, akivaizdžiai sutriko ir pinigus paprašė pervesti į draugės

sąskaitą užsienyje, o knygą atsiuntė paprastu paštu, neužrašiusi viso atgalinio adreso. Tuomet tai atrodė perdėtas ir nelabai suprantamas leidėjų įsibaikštinimas: negi tikrai taip pavojinga siųsti siuntą į buvusią „Pribaltiką“? Šią, atrodytų, nereikšmingą istoriją prisimenu iki šiol. Ir tik dabar, praėjus ne vienam karo mėnesiui, vis tvirčiau suvokiui, kad visuomenės bauginimo, akademinės bendruomenės už(si)darymo ir at(si)ribojimo nuo užsienio procesai Rusijoje prasidėjo ir sistemingai, kryptingai vyko jau ne vienus metus, o istorinė genetinė atmintis apie tai, kas nutinka nepa-klūstantiesiems valstybinei kontrolės politikai, labai greitai tapo savisauga – dabar- tine tos šalies gyventojų kasdienybės praktika.

Vis dėlto tai, kad per pastarąjį dešimtmetį ir ypač pastaraisiais metais Rusija vis la-biau krypsta autoritarizmo link, jautėme visi. Tad nors ši knyga pasirodė 2020–aisiais, gana nustebino labai atviras, dažnai kandus būdas analizuoti sovietinę tikrovę, vals-tybinei ideologijai ir valstybės politikai nepataikaujanti autorių pozicija, knygoje kontekstiškai aptariamai ir per karinę invaziją į Ukrainą 2014–aisiais Rusijoje plitę ir platinti gandai. Tuo labiau kad abi tyrėjos oficialiai dirba (o gal jau tik dirbo?) išskir- tinėje, nors ir akivaizdžiai dirbtinai suformuotoje ir ideologinėms reikmėms skirtoje mokslo įstaigoje – Rusijos liaudies ūkio ir valstybės tarnybos akademijos prie Rusijos Federacijos Prezidento Aktualių humanitarinių tyrimų mokyklos Teorinės folkloris- tikos laboratorijoje. Tokios akademinės institucijos radimasis tik patvirtina didžiulį Rusijos mokslo ideologizavimo mastą ir tai, kad mokslo įstaigų ir jų vykdomų tyrimų autonomija pastaraisiais metais buvo smarkiai ribojama, jei išvis įmanoma.

Regis, karas bus esmingai paveikęs ir A. Archipovos, ir A. Kirziuk gyvenimus. A. Archipova, laimėjusi stažuotės JAV stipendiją iki 2022 m. kovo pabaigos, taip ir liko užsienyje. Viename interviu ji pasivadino išvietinta mokslininke (angl. *dis- placed scientist*) – turbūt pagal analogiją su vadinamaisiais dipukais (angl. *displaced person*, DP), po Antrojo pasaulinio karo iš Sovietų Sąjungos okupuotų teritorijų pasitraukusiais ar perkeltais asmenimis (Warner 2022). Ir iki tol buvusi labai ryški, aktyvi ir matoma tyrėja, A. Archipova toliau kryptingai užsiima mokslinių tyrimų sklaida, tik dabar veikia kaip atvira Rusijos vykdomos karinės agresijos oponentė. Ji tęsia anksčiau pradėtus protestų etnografijos tyrimus¹, kaupia ir viešina informaciją apie dabartines protesto formas Rusijoje, aptaria „specialiosios karinės operacijos“ metu besiformuojantį oficialios eufemistinės naujakalbės² fenomeną³. O A. Kirziuk

1 Plg. jos straipsnį su kolegomis apie politinius protestus Rusijoje po Aleksejaus Navalno sulaikymo: Архипова, Захаров, Козлова 2021.

2 Sovietmečiu vadinamoji Ezopo kalba buvo būdas kūrėjams pasitelkiant perkeltines reikšmes kal- bėti apie slepiamus dalykus ir tikrąją, anapus Geležinės uždangos esančią realybę, o šiais laikais tokie perkeisti žodžiai ir frazės yra tapusios putiniškosios valstybės ideologiškai formuojamu nau- josios „nukenksmintos“ kalbos režimu.

3 Per pastaruosius metus A. Archipova davė nemažai interviu ir skaitė viešų paskaitų apie šį nauja- kalbės reiškinių, žr. Зобнина 2022, Юрова 2022, Архипова 2022a ir kitus.

yra dingusi iš viešosios erdvės – kaip, beje, ir dauguma kitų Rusijos folkloristų, etnologų ir kultūros antropologų. Taigi visame aptartame nūdienos rusiškojo revizionizmo, revanšizmo ir bandymų restauruoti sovietmetį kontekste knyga „Pavojingi sovietiniai daiktai. Miesto sakmės ir baimės SSRS“ tapo išties aktualiu skaitiniu ir priemone pažinti šių idėjų ištakas ankstesnėje – sovietinėje – tikrovėje.

Aptariamoji knyga anotacijoje pristatoma kaip pirmasis antropologinis ir folkloristinis tyrimas, skirtas sovietinio žmogaus baimėms. Tokios baimės aptarimos šmaikščiai, o kai kurios dabar jau atrodo komiškos ir nerimtos. Tai socialinio, kultūrinio, etninio, alimentarinio pobūdžio baimėmis grįsti gandai ir pasakojimai, kad, pavyzdžiui, iš užsienio atvežti džinsai būdavę specialiai iš anksto apkrečiami utėlėmis; kiniškame kilime naktimis išryškėdavęs Mao Dzedongo portretas; vokiečių karo belaisviai savo statytų namų konstrukcijose slapčia įspausdavę svastikos ženklus; po miestus važinėdavusios juodos, žmones grobiančios „Volgos“; iš amerikiečių lėktuvų ant bulvių laukų buvę barstomi kolorado vabalai; giros cisternose plūduriuodavęs nuskendusio gyvūnėlio lavonas; į kramtomąją gumą būdavę dedama grūsto stiklo ir taip toliau. Visų knygoje aptartų gandų ir miesto sakmių, žinoma, čia neišvardysiu. Knygoje autorės apžvelgia daugybę skirtingų ar vos šiek tiek varijuojančių siužetų. Kad skaitytojais nepaklystų šioje dar menkai pažįstamoje medžiagoje, knygos pabaigoje tyrėjos pridėjo sukaupytų svarbiausių siužetų tipų rodyklę, pateikė ir svarbesnių folkloristikos bei antropologijos terminų, vartojamų šiame tyrime, žodynėlį.

Iš tiesų toks tyrimas – ne straipsnio ar studijos, o knygos apimties – yra pirmasis bandymas sistemškai išnagrinėti sovietines baimes ir jų raišką miesto folklore. Iki tol tokie reiškiniai rusų tyrėjų analizuoti tik kaip atskiri fenomenai mažesnės apimties publikacijomis⁴. Užsienio tyrėjų darbuose taip pat atkreipiamas dėmesys į baimę kaip pagrindinę emociją, maitinančią gandus ir miesto sakmes. Čia paminėtina nedidelės apimties Véronique Champion-Vincent knyga „Paranojiška visuomenė, sąmokslų teorijos, grėsmės ir netikrumas“ (2005).

Recenzuojamą knygą sudaro šešios dalys. Pirmojoje, teorinėje, autorės aptaria pasirinktos terminijos ir analizuojamų kūrinių žanrinės priklausomybės problemą. Kaip jau minėta, pagrindinis tyrimo objektas – miesto sakmės (rus. *городские легенды*) ir gandai (rus. *слухи*)⁵. Šiedviem žanrams priskiriami naratyvai atitinka mums įprastą folkloro kūrinių sampratą. Tyrėjos dar išskiria antisakmės (rus. *антилегенда*) žanrą: taip įvardijami sąmoningai valdžios formuluojami ir skleidžiami baugūs pasakojimai, paremti neteisinga ar klaidinga informacija, bet atrodantys kaip tiesa ir skirti formuoti visuomenės nuomonę, veikti jos nuotaikas reikiama

4 Dalis tokių tyrimų apžvelgta Natalijos Petrovos straipsnyje (Петрова 2020).

5 Panašiai šiuolaikinio folkloro žanrus įvardijo ir jų radimąsi su baimės emocija siejo ir šios recenzijos autorė (žr. Racėnaitė 2008).

linkme. Manding, dabar tai vadintume melagienomis (angl. *fake news*) ar gandosaka. Pavyzdžiui, itin daug tokio pobūdžio gandų apie užsieniečių keliamus pavojus buvo tyčia platinama prieš 1980 metų olimpiadą Maskvoje – taip siekta sumažinti galimų kontaktų su jais skaičių ir apsaugoti sovietinius piliečius nuo esą neigiamos vakarietiškos įtakos. Be to, tyrėjos apibrėžia šiuolaikinių sakmių žanrines skirtības nuo klasikinių mitologinių sakmių ir šurpių, pažymi, kad pastarosiose visų pirma vaizduojamas susidūrimas su mitiniu anapusiniu pasauliu, o šiuolaikiniame folklore – realiame gyvenime kylančios baugios situacijos. Mokslininkės nagrinėja įvairias metodologines miesto sakmių tyrimų prieigas – antropologinę, sociologinę, psichoanalitinę, folkloristinę ir kt. – ir jomis remdamosi aptaria šių skirtingų mokslo šakų formuluojamas hipotezes, nusakančias, kodėl randasi ir tarpsta toks sociokultūrinis šiuolaikinės tautosakos reiškiny.

Likusios penkios knygos dalys yra teminės. Jose chronologiškai pristatomos miesto sakmės ir gandai, nuo XX a. 3-jo dešimtmečio pradžios iki 9-ojo pabaigos aptinkami SSRS miesto folklore. Vis dėlto knyga griežtai į chronologinius ir geografinius tyrimo rėmus neįtelpa: siekdamas plačiau supažindinti su šiuolaikinio folkloro radimosi, gyvavimo ir raidos kontekstu autorės pateikia pavyzdžių iš XX a. pradžios ir laikotarpio po Sovietų Sąjungos griūtis. Logiška, kad, mėgindamos perprasti nagrinėjamų gandų ir sakmių prigimtį, jos telkiasi ir lygina kitų šalių folkloro medžiagą, tyrimus. Taip išryškėja specifiniai, tik tam tikro meto Sovietų Sąjungos visuomenei būdingi socialinių ir kultūrinių baimių ypatumai.

Antroje ir trečioje knygos dalyse aptiriamos tos miesto sakmės ir gandai, kurie, kaip galima spėti, buvo sovietinės valdžios organų kryptingai kurpiami ir nuleidžiami „iš viršaus“. Pavyzdžiui, antroje dalyje („Pavojingi ženklai ir sovietiniai daiktai“) kalbama apie folklorinius siužetus, atsiradusius kaip Didžiojo teroro epochos propagandos, skatinusios piliečius skūsti esą visur aplink knibždančius „liaudies priešus“, išdava. Trečioje dalyje („Kaip sakmės tapo ideologiniu ginklu“) pasakojama, kaip sovietiniai propagandistai pradėjo telktis ir platinti gandus, kad tinkama ideologine linkme formuotų „liaudies masių nuotaikas“.

Ketvirtoje, penktoje ir šeštoje dalyse pasakojama apie miesto sakmes, plitusias tarp pačių sovietmečio gyventojų. Skaitytojams pristatoma, kokios kasdienės miesto realijos tapo bauginančių pasakojimų pagrindu (ketvirta dalis – „Savi ir svetimi pavojingi daiktai“), kokiais gandais ir naratyvais buvo perspėjama vengti bendrauti su svetimaisiais (penkta dalis – „Svetimšalis sovietinėje šalyje“), o pabaigoje aptariama, kokios suaugusiųjų baimės perėjo į vaikų sekamas sakmes (šeštoji dalis – „Suaugusiųjų baimės ir vaikų sakmės“).

Kaip konstatuoja autorės, sovietų slaptosios tarnybos (NKVD, MGB, vėliau KGB) atidžiai stebėjo visuomenės nuotaikas, o jas, agentų nuomone, geriausiai išreiškė visuomenėje plintantys gandai. Iki Stalino mirties 1953-iaisiais buvo regu-

liariai atliekama liaudies masių nuotaikos stebėseną ir rengiamos ataskaitos, apibendrinančios žmonių nuomonę apie politikos ir ekonomikos reiškinius, fiksuojama nemažai tuo metu gyvavusių gandų. Gandai ir miesto sakmės išskirtinę padėtį SSRS užėmė ir dėl tuo metu taikomų cenzūros priemonių. Žmonės intuityviai jausdavo, kad oficialiai jiems pateikiama tik dalinė arba iškraipyta informacija. Todėl buvo gana stipriai pasitikima neoficialiais šaltiniais, tarp jų gandai. Didžiulį žinių ir informacijos kiekį cenzūra išstūmė iš viešojo diskurso į neformalios žodinės komunikacijos sferą. Anot autorių, pavyzdžiui, JAV daugelis gandų ir miesto sakmių anksčiau ar vėliau atsidurdavo ir spaudos puslapiuose, o štai SSRS didžioji dalis tokių nepatikrintų žinių taip ir likdavo tik žodiniais pasakojimais – laikraščiuose pasirodydavo tik pačios valdžios paskleistos melagienos.

Kita priežastis, skatinanti domėtis šia savita tautosakos sritimi, taip pat susijusi su cenzūra. JAV, Vokietijoje ar Prancūzijoje šiuolaikinio miesto folkloro tyrimai turi gana senas tradicijas (be minėtosios naujesnės V. Champion-Vincent knygos, galime prisiminti anksčiau pasirodžiusias Jano Haroldo Brunvando, Rolfo Wilhelmo Brednicho ir kt. parengtas tautosakos rinktines ir atitinkamus tyrimus⁶), o Sovietų Sąjungoje tokie tyrimai buvo neįsivaizduojami ir pačią medžiagą visų pirma kaupė ne folkloristai, o KGB darbuotojai – ideologiniais pragmatiniais, bet ne moksliniais tikslais (Manzinali 2020).

Būtent iš tokių įvairių šaltinių knygos autorės rinko tyrimo medžiagą. Pirmiausia peržiūrėjo specialiųjų tarnybų archyvus ir juose esančius minėtuosius agentūrinius pranešimus apie liaudies masių nuotaikas, taip pat nuteistųjų pagal RSFSR BK 58–10 straipsnį „Antitarybinė agitacija ir propaganda“ bylas, teismo nuosprendžių formuluotes. Neformalių sovietmečio gandų ir miesto sakmių pavyzdžių ieškota egodokumentikoje – dienoraščiuose ar jau vėliau publikuotuose atsiminimuose apie sovietmetį. Tokie liudijimai ne tik yra tyrinėtojus dominančios folklorinės medžiagos šaltinis, bet ir atskleidžia bendras sovietmečio kasdienybės praktikų tendencijas. Autorės atliko ir 72 pokalbius, internetines apklausas Maskvoje ir jos apylinkėse.

Kaip matome, sukaupia labai netolygaus pobūdžio medžiaga, žodiniai interviu iš esmės apima tik vieną nedidelį geografinį buvusios Sovietų Sąjungos regioną, o likusioje sovietų imperijos dalies situacija daugiausia rekonstruojama remiantis rašytiniais šaltiniais. Todėl ir šioje knygoje visų pirma siekiama ne parodyti, kad tie patys gandai sistemiskai kartodavosi per visas sovietines respublikas, o atskleisti bendras tokio reiškinio prielaidas: gąsdinantį šių gandų paplitimo ir gyvavimo mastą skirtingais Sovietų Sąjungos istorijos etapais, jų galią suklaidinti patiklius žmones, patikinčius pasakojimų tikrumu.

Įdomus ir vertingas yra monografijos autorių siekis atskleisti, kodėl tokios baimės atsirado, kaip virsdavo visuomenėje plintančiais gandai ir įgydavo menamą

6 Šių autorių svarbesniųjų darbų apžvalgą žr. Racėnaitė 2008.

patvirtinimą miesto sakmėse, kokiais keliais tokia informacija sklido sovietinėje visuomenėje ir veikė to meto žmonių elgesį, kartais išprovokuodama net masinės panikos atvejus. Anot mokslininkų, žmonių bendruomenėje kylanti panika – natūralus dalykas. Tačiau dažnai neieškoma tikrųjų tokių neramumų priežasčių, susikoncentruojama į patį baimę keliantį objektą ar subjektą. Jausmas, kad grėsmė esti čia pat, stiprina paniką ir ši išsilieja aktyviais veiksmais. Toks elgesio modelis gali dar labiau įkaitinti visuomenės emocijas, bet drauge jis padeda atsikratyti panikos, nes suteikia galimybę veikti. Žinoma, tie veiksmai gali būti labai destruktivūs tai visuomenės grupei ar tiems objektams, kurie laikomi grėsmės šaltiniu. Kaip iliustratyvų tokio elgesio pavyzdį autorės nurodo masišką „liaudies priešų“ skundimą Didžiojo teroro metais, pokariu prasidėjusios kampanijos prieš vadinamuosius kosmopolitus aplinkybes, brėžia istorines lygiagretes su žydų pogromais ir dar senesniais raganų teismų laikais.

Remdamosi kitų mokslininkų (sociologų, psichologų, antropologų) tyrimais, jos pateikia tris tokius bauginančių pasakojimų vartimo masine panika modelius. Pirmasis remiasi vietinio lygmens (angl. *grassroot*) ryšiais tarp žmonių, t. y. panika randasi kaip spontaniškas gyventojų atsakas į tam tikras socialines įtampas ir kyla iš apačios į viršų. Iš pradžių gandai apie tikrą ar menamą pavojų gimsta tarp keleto žmonių, vėliau išplinta ir būna aktualizuojami plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose. Tokius gandus masinės informacijos priemonės gali pasigauti ir dar plačiau paskleisti. Kitas modelis (interesų grupių) siejamas su tam tikrų žmonių grupių – draugijų, asociacijų, religinių organizacijų, politiškai, kultūriškai ar religiškai angažuotų masinės informacijos priemonių – vykdoma sąmoninga melagingos informacijos sklaida, siekiant toms grupėms svarbių pragmatinių tikslų. Paskutinis modelis, paties galingiausio poveikio, – elitistinis, kai panika atsiranda kaip sąmoningo ir centralizuoto politinės valdžios veikimo rezultatas. Skleisdami tikslingai sukurtus gandus valdžios organai siekia sukurti pavojaus įspūdį ir nukreipti visuomenės dėmesį nuo realių socialinių problemų ar kitų negerovių, nepajėgdami jų įveikti įprastinėmis priemonėmis arba norėdami pakoreguoti tam tikrų politinių procesų eigą.

Kadangi monografija skirta baimių raiškai sovietmečiu, natūraliai kyla klausimas: kiek tokių baimių būta sovietinėje Lietuvoje? Ar autorės rado medžiagos apie mūsų krašte plitusių baimingus gandus, gyvavusias miesto sakmes? Deja, dėmesio Lietuvai knygoje skiriama nedaug, o ir teminis poskyris, kuriame aptariama lietuviška medžiaga, ne pats maloniausias. Autorės naudojosi Lietuvos ypatingajame archyve sukaupta agentūrine medžiaga apie stalinmečio pabaigoje Lietuvą pasiekusius kosmopolitų kampanijos bei žydų daktarų bylos atgarsius ir kelis vėlesnius antisemitinio pobūdžio įvykius. Štai MGB ataskaitose užfiksuoti 1952 m. Vilniuje sklidę gandai, neva žydai gydytojai, užuot skiepiję vaikus nuo tuberkuliozės, su-

leidžiantys tikrą šios ligos sukėlėjų, o suaugusiesiems išvirkščiantys kitų infekcinių ligų užkrato. Todėl ligoninėse buvo atvejų, kai įbauginti pacientai apskritai atsisakė bet kokių injekcijų. O tuometinio Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Biologijos fakultete sklido gandai, kad Vilniuje pasirodę anglų ir amerikiečių agentai (tarp jų būta ir žydų) esą irgi užsiimančios sisteminiu kenkimu – per kraują arba vandenį užkrečiantys sovietinius piliečius įvairiomis neišgydomomis ligomis. Dėl kilusios panikos buvo suimta ir priklausymu trockistų rateliui⁷ apkaltinta žydė gydytoja. Taigi visuomenėje dar kartą patvirtinti gandai apie žydų gydytojų sąmokslą, jų kaip kosmopolitų ryšius su užsienio agentais ir apskritai jų galybę – štai jų ryšiai siekia net Vilnių! Vis dėlto Vilnius nebuvo vienintelis ar koks išskirtinis Sovietų Sąjungos periferijos miestas, kur sklido antisemitiniai gandai. Ši situacija liudijo bendras Stalino vykdytos prieš žydus nukreiptos politikos tendencijas, stiprinamas visuomenėje vis dar gajų vietinio antisemitizmo gaidų.

Galima konstatuoti, kad A. Archipova ir A. Kirziuk knygoje išryškino esminę Sovietų Sąjungos ypatybę, būdingą ir kitiems autoritariniams ir totalitariniams režimams, – baimės kaip socialinės inžinerijos priemonės pasitelkimą žmonėms valdyti. Baimės instrumentalizacijos požiūriu ypač išsiskyrė Stalino valdymo laikas. Tiek tyrėjų, tiek sovietmečiu gyvenusiųjų akimis, tuomet vyravo visa apimančios ar net totalinės baimės atmosfera. Žmonėms atrodė, kad areštai buvo atsitiktiniai, savavališki ir neteisėti, – bet kas staiga galėdavo tapti „liaudies priešu“. Tokia paniška žmonių reakcija palaikė visuotinę baimę paremtą teroro sistemą, užtikrinančią sovietinių piliečių lojalumą (Thurston 1986). Ar tik ne iš šio laiko patirčių kilo ir miesto sakmės apie juodąsias „Volgas“, kuriomis grobiami amžiams pradingsta miestiečiai? Knygoje iš tiesų įtikinamai parodomas toks baimės kaip politinės idėjos įveiklinimas valdomoje visuomenėje (plg. Corey 2004).

Žinoma, greta baimės kaip politinio poveikio priemonės ar antivakarietiška Sovietų Sąjungos politika pagrįstos baimės, nukreiptos į užsieniečius, gyvavo ir su buitine kasdienybe susijusios baimės. Daugelis tokių gandų motyvų ar panašių sakmių siužetų vėl atgijo ir yra Rusijos platinami karo su Ukraina kontekste kaip panikos skleidimo priemonė tiek tarp rusų, tiek tarp ukrainiečių⁸. Įsigilinus į tokius baimių radimosi, gyvavimo, sklidimo folklorinius mechanizmus, baimės išraišką gandų ir sakmių pavidalu, galima geriau suprasti, kaip atsiranda ir veikia platesnio masto socialiniai įsibaiminimo, įsivaizduojamų pavojų ir masinės panikos reiškiniai.

.....
7 Būdamas neabejotinai pretendentu užimti sovietų lyderio Lenino vietą, Levvas Trockis tapo mirtinu Stalino priešu. 1929 m. L. Trockis buvo išstremtas iš Sovietų Sąjungos, čia trockizmas vėliau paskelbtas aukščiausia politinės erezijos forma.

8 Plačiau apie Ukrainos karo gandus ir miesto sakmes žr. Архипова 2022b.

LITERATŪRA

- Campion-Vincent Véronique 2005. *La société parano, théories du complot, menaces et incertitudes*, Paris: Payot.
- Corey Robin 2004. *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Manzinali Eymeric 2020. "Urban Legends in USSR – An Interview with Russian Folklorists Anna Kirziuk and Alexandra Arkhipova", *Spokus*, saus. 16 (<https://spokus.eu/en/urban-legends-ussr-soviet-russia/>).
- Racėnaitė Radvilė 2008. „Citrinus su ŽIV įdaru, arba Ko bijo šiuolaikinis žmogus“, *Tautosakos darbai* 35, p. 52–69.
- Thurston R. W. 1986. "Fear and Belief in the USSR's 'Great Terror': Response to Arrest, 1935–1939", *Slavic Review* 45 (2), p. 213–214.
- Warner Gregory 2022. "The Scarf and the Snuffbox", *Rough Translation*, bal. 15 (<https://www.npr.org/transcripts/1092873168>).
- Архипова Александра, Захаров Алексей, Козлова Ирина 2021. «Этнография протеста: кто и почему вышел на улицы в январе – апреле 2021?», *The Monitoring of Public Opinion Economic&Social Changes* 5, p. 289–323 (doi.org/10.14515/monitoring.2021.5.2032).
- Архипова Александра 2022a. «Новая война и борьба с ней: Россия, 2022», *Языки психиатрии: Онлайн лекторий*, rugs. 1 (<https://www.youtube.com/watch?v=gh73nW4Bj6s>).
- Архипова Александра 2022b. «С помощью слухов люди борются со страхом. Какие легенды появились у россиян на фоне войны, почему они их распространяют и как пропагандисты используют это в своих целях», *Важные истории*, rugr. 3 (<https://stories.media/interviews/2022/08/03/s-pomoshchyu-slukhov-lyudi-boryutsya-so-strakhom/>).
- Зобнина Евгения 2022. «Как мы говорим о войнах. Антрополог Александра Архипова», *Амурские волны*: подкаст, bal. 18 (<https://www.youtube.com/watch?v=0nK4EA3IN-k>).
- Петрова Наталья 2020. «Страшно, аж жуть!», *Фольклор и антропология города* III (1–2), p. 363–369 (doi: 10.22394/26583895-2020-3-1-2-363-369).
- Юрова Надежда 2022. «Хлопок, высвобождение, спецоперация: о путинском новоязе с Александрой Архиповой», *Поживем – увидим*: подкаст, *Новая газета: Европа*, birž. 26 (<https://www.youtube.com/watch?v=M3zCAscmZwI>).